

Досвід проведення дитячих таборів-комун в Донбасі в першій половині 1920-х років

Мовчан Анастасія

Мовчан Анастасія. Досвід проведення дитячих таборів-комун в Донбасі в першій половині 1920-х років. Статтю присвячено аналізу проведення перших дитячих таборів-комун на території Донбасу в першій половині 1920-х років. В статті досліджені перші практичні заходи радянської влади по реалізації проекту по створенню «нової радянської дитини», а також його безпосереднє втілення на регіональному рівні. Авторка аналізує ідеологічну концепцію таборів-комун та причини її подальших змін, досліджує практичну реалізацію концепції таборів-комун на території Донбасу та виявляє її регіональну специфіку. **Ключові слова:** історія «радянського дитинства», дитячі комуністичні організації, табори-комуні, скаутські організації, загони «юних спартаків».

Мовчан Анастасія. Опыт проведения детских лагерей-коммун в Донбассе в первой половине 1920-х годов. Стаття посвящена аналізу проведення перших детских лагерей-коммун на территории Донбасса в первой половине 1920-х годов. В статье исследованы практические мероприятия советской власти по реализации проекта по созданию «нового советского ребенка», а также непосредственное воплощение его на региональном уровне. Автор анализирует идеологическую концепцию лагерей-коммун и причины её последующих изменений, исследует практическую реализацию концепции лагерей-коммун на территории Донбасса и выявляет её региональную специфику. **Ключевые слова:** история «советского детства», детские коммунистические организации, лагерь-коммуны, скаутские организации, отряды «юных Спартак».

Movchan Anastasia. Experience in conducting children's camps in Donbas in the first half of 1920-s. The article analyzes children's camps-communes in Donbas in the first half of 1920-s. The article presents the first practical activities of Soviet power on a project of creation a new Soviet child and its direct implementation at the regional level. Author analyzes the ideological concept of camps-communes, explores the practical realization of the idea of camps-communes in Donbas territory

and reveals its regional specificity. *Key words:* history of «Soviet childhood», children, communist organizations, camps commune, scouting organizations, groups of «Young Spartacus».

В останні роки історія дитинства поступово завойовує собі чинне місце в тематиці історичних досліджень. Особливу увагу дослідників привертає історія «радянського дитинства», яка розглядається як унікальний історичний феномен та завершена у просторі та часі соціальна конструкція [1]. Тим не менш у вітчизняній історіографії тільки починають з'являтися окремі розвідки, присвячені окремим аспектам історії «радянського дитинства» [2].

Актуальність дослідження «радянського дитинства» обумовлена не тільки необхідністю вписати дітей у загальноісторичний контекст епохи, а, насамперед, необхідністю подолати традиційні підходи дослідників у вивченні історії дитинства «зверху», мається на увазі вивчення питань виховної та освітньої політики радянської держави стосовно дітей, питань функціонування радянських інститутів, натомість приступити до дослідження історії дитинства «знизу» та з «середини», тобто зосередитись на вивченні реального життя радянських дітей, практичному змісті виховної роботи, переживаннях та прагненнях самих дітей, їх реакції на події, що відбувались в радянську епоху.

Мета нашої статті – проаналізувати досвід проведення перших дитячих таборів-комун на території Донбасу в першій половині 1920-х років. Аналіз досвіду проведення перших дитячих таборів-комун на теренах регіону дозволяє дослідити практичні кроки радянської влади по реалізації проекту по створенню «нової радянської дитини», а також проаналізувати безпосереднє втілення його в регіоні. Для реалізації поставленої мети нам потрібно вирішити декілька завдань: проаналізувати історичні умови та ідеологічні витоки ідеї організації дитячих таборів-комун, розкрити ідеологічну концепцію таборів-комун в дитячих комуністичних організаціях та виявити причини її подальших змін, дослідити практичну реалізацію концепції таборів-комун на території Донбасу в першій половині 1920-х років та виявити її регіональні особливості. Для написання статті були використані архівні справи Державного архіву Донецької області, періодичні видання 1920-х років, серед яких журнали «Вожатий», «Путь Просвещения», «Дитячий рух», «Просвещение Донбасса», матеріали місцевої газети «Диктатура труда» за 1925 рік, опубліковані спогади учасників цих подій, а також художня література радянських часів.

Протягом 1922–1923-х років на території Донбасу на базі існуючих загонів скаутів були створені нові дитячі комуністичні організації юних піонерів, а також загони «юних спартаків», місцевого українського походження. Ідея та техніка організації дитячих таборів була запозичена у скаутів, цей факт не заперечували навіть самі ідеологи і організатори нових дитячих таборів-комун юних спартаків. Принципово різною була ідеологічна концепція таборів-комун юних спартаків від літніх таборів

скаутів. Більшовицькі ідеологи стверджували, що табір скаутів будувався за військовим принципом з елементами гри у індіців, з головною метою відвернути дітей від сьогодення та життєвої боротьби, натомість табір-комуна юних спартаків був задуманий як тривала гра дітей у майбутнє комуністичне суспільство [3, с. 79]. Революційний зміст мала навіть назва нового дитячого табору – «табір-комуна»*. Ідея «комуни» була досить популярною під час революції та в перше післяреволюційне десятиліття. У таборі-комуні діти повинні були відчутися людьми майбутнього комуністичного суспільства та справжніми комуністами. Під час спільного колективного життя у таборі-комуні у дітей виховували дух колективізму та товариства, саме ці риси характеру були необхідні для життя у новому комуністичному суспільстві.

Виховний вплив мала підготовка загонів «юних спартаків» до походу у табір-комуну. Підготовча кампанія в дитячих комуністичних організаціях починалась навесні і була названа «Підготовкою до революційних боїв за комуністичне майбутнє». Під час підготовки юні спартаки повинні були відчутися, що шлях до комуністичного майбутнього складний і тернистий. Шлях до табору носив характер гри в «етапи», що зображували етапи класової боротьби робітників. На початку виходу в похід діти грали в перші революційні події боротьби з царизмом (9-е січня, Ленський розстріл, Лютнева революція), вступу походу в місце, призначене для табору, відповідала гра «Жовтнева революція», перші дні організації табору відповідали першим дням радянської влади [5, с. 131-136].

Схема організації внутрішнього життя в таборі-комуні також відповідала революційному ідеалу життя в комуністичному суспільстві. Вищим керівним органом табору-комуни – були загальні збори комунарів, які обирали «Раду організаторів», куди входили п'ять найбільш активних юних спартаків, а також могли входити керівники комсомольці. На загальних зборах комунарів, які скликалися раз на тиждень, вирішувалися найбільш важливі питання життя комуни. «Рада організаторів» збиралася два рази на тиждень і керувала всім життям комуни, розробляла програми занять, стежила за виконанням розпорядку дня і направляла діяльність кожного юного спартака. При «Раді організаторів» створювалися спеціальні органи управління: «Комбит», який організовував побут і благоустрій табору, «Рада у справах освіти», яка керувала театром, музеєм, бібліотекою, організовувала хоровий спів та видання газети, а також «Рада праці», в обов'язок якої входила організація трудової діяльності юних спартаків: розподіл робіт, визначення тривалості робочого дня, керівництво чергуванням та інше. Розпорядок дня в таборі-комуні регламентувався загальними правилами і був обов'язковим для кожного юного спартака. Єдиною формою покарання юного спартака було

* Дослівно комуна означає «спільність», в широкому розумінні терміну комуна – це форма колективного життя людей, основою якої є спільне майно та праця всіх його членів.

виключення його з табору. Жили юні спартаки в наметах, а при нестачі наметів, в шалашах з гілок. Місце для сну повинно було бути сухим, з гілок або соломи. Юні спартаки самостійно готували їжу, запалювали вогнище і вчилися надавати своєму товаришеві першу медичну допомогу. Велике значення приділялося фізичному розвитку, після табору діти повинні були вийти здоровими і фізично зміцненими. Крім того, кожен юний спартак повинен був пройти всі трудові спеціальності в таборі, так як повинен був засвоїти ідею, що в комуністичному суспільстві вузьких фахівців не буде. Значне місце в таборі-комуні займали ігри, екскурсії та походи до села [5, с. 131-136]. Велике емоційне враження на дітей створювали розповіді біля багаття, які розглядалися як один з елементів «червоної романтики». Зазначимо, що бесіди біля багаття зберегли свою романтичну привабливість і в наступні роки.

Слід зазначити, що подібні романтичні уявлення про табір-комуну були характерними протягом першої половини 1920-х років, коли вплив скаутських методів роботи в дитячих організаціях був ще досить сильним, а основою дитячого комуністичного руху була визнана концепція «тривалої гри»*. У червні 1924 року від концепції «тривалої гри» було вирішено відмовитись, а основою дитячого руху була визнана суспільно-корисна праця на основі виконання заповітів В. І. Леніна. Ця зміна збігалася з початком нового політичного курсу партії під гаслом «Обличчям до села», який був розпочато влітку – восени 1924 року. Новий курс партії містив низьку різноманітних заходів по відношенню до села, спрямований перш за все на зміцнення впливу партії та радянської влади на селі.

У нових політичних умовах, влітку 1925 року основним завданням літніх таборів-комун юних піонерів стали фізичне оздоровлення дітей та зміцнення роботи з так званого «ленінського виховання», яке полягало у суспільно-корисній праці піонерів на селі. Під час перебування у літньому таборі піонери повинні були організовувати селянських дітей, проводити бесіди з метою організації піонерського загону, популяризувати дитячий рух серед селян, допомагати сільському піонерському загону в практичній роботі, інструктувати керівників сільських загонів, залучати увагу партійного та комсомольського осередків, громадських організацій до допомоги піонерським загонам на селі. Також серед важливих завдань табору-комуні була перевірка засвоєння та виконання законів та звичаїв юних піонерів, насамперед чистоти та гігієни, зміцнення дисципліни, навичок солідарності і «товариської спайки». Основний зміст роботи у таборах-комунах полягав у проведенні бесід природознавчого та політичного характеру, політичних ігор, екскурсій та революційних свят. Свята рекомендувалося проводити в найближчому селі, залучаючи селянських дітей. Для висвітлення табірної життя працював гурток

* Сутність концепції полягала в тому, що за допомогою гри діти привчалися до суспільного життя. Концепція «тривалої гри» враховували вікові особливості дітей і майже повністю копіювала скаутські методи роботи.

пікорів (піонерських кореспондентів). Зберігали свою романтичну привабливість бесіди біля вогнища, які виконували важливу функцію згуртування дітей. В організаційному відношенні у таборі-комуні повністю зберігалася ланкова і загінна система піонерських загонів. Табір-комунa повинен був охоплювати не більше 200 чоловік. Ідея дитячої ініціативи та самодіяльності в дитячих комуністичних організаціях реалізовувалася у виборних органах управління табором [7, с. 49-52].

Починаючи з 1925 року літні табори було рекомендовано організовувати двох типів: окремо для міських та виробничих організацій юних піонерів і окремо для сільських. Це пояснювалось тим, що рівень суспільно-політичної роботи на селі в зазначений період був дуже низьким. З початком літа, коли починались польові роботи і діти працювали разом з батьками, піонерські загони на селі припиняли своє існування. Більш того проведення літніх таборів-комун для сільських піонерів викликало гостре непорозуміння батьків та викликало навіть конфлікт «батьків та дітей». Необхідно зазначити, що літні табори, та взагалі суспільна робота у піонерському загоні відвертали дітей від участі у господарстві, а для традиційного селянського світогляду цей факт був незрозумілим і навіть неприпустимим. Тому організація літнього табору для сільських піонерів вимагала набагато більших зусиль з боку місцевого партійного та комсомольського керівництва. Взагалі ж зміст роботи таборів для сільських піонерів практично не відрізнявся від таборів для міських піонерів. Особливу увагу в роботі із сільськими піонерами потрібно було приділяти антирелігійної пропаганді.

Отже, починаючи з 1925 року у наслідок зміни всієї ідеологічної концепції дитячого комуністичного руху змінилася концепція літніх таборів-комун юних піонерів. Основним завданням літніх таборів стала суспільно-корисна праця на селі, а революційна романтика та елементи гри перших таборів-комун поступилися місцем прагматичним завданням держави. На наш погляд, відмова від концепції «тривалої гри» та початок пропагування дитячої суспільно-корисної праці були зворотним етапом у формуванні унікальної моделі «радянського дитинства». З цього моменту радянські діти з раннього віку поступово і «безболісно» «вросли у повсякденність дорослих» [8, с. 19]. Основою процесу входження дітей у світ дорослих, тобто дорослішання, була саме ідея трудового виховання. В офіційному радянському дискурсі 1920–1930-х років дитячому світу було відмовлено від автономії, дитячий світ змальовувався як зменшена копія світу дорослих, а самі діти – дорослими маленькими на зріст. Такі уявлення про «радянське дитинство» дозволяють розмовляти про культуру «дитячої дорослості» в означений період. Але, вважаємо, що ця теза потребує подальшого уточнення і є темою окремої розвідки.

Потрібно зазначити, що досвід перших таборів юних піонерів був романтизований у художній літературі. Мається на увазі одну з найулюблених книжок радянських дітей «Бронзовая птица» Анатолія Рибакова [9]. На фоні розслідування майже детективної історії головні

герої книжки відправляються у літній табір, де проводять агітаційну роботу серед селянських дітей з метою організації піонерського загону. На сторінках книги можна прослідкувати усталені ідеологічні штампи радянської епохи. Піонери змальовані прогресивними дітьми, розумними не по роках, сміливими та рішучими, натомість селянські діти – смішними та незграбними, нездатними зрозуміти навіть прості речі: «Ходить в ногу и то не умели. Чего, казалось бы, проще: «левой, правой, левой, правой». Так нет, обязательно собьются» [9, с. 394], іноді складається враження, що селянські діти взагалі недостатньо розвинені: «Еще не было случая, чтобы рассчитались без ошибки. Тот снова повторит «первый», тот повторит «второй», а этот вовсе молчит. «Ну, говори же!» А он молчит и, застенчиво улыбаясь, смотрит на тебя. Особенно девочки» [9, с. 394], селянські діти мали релігійні забобони «только и рассуждают о леших и чертях» [9, с. 292]. Взагалі відчувається поблажливе ставлення міських піонерів по відношенню до селянських дітей.

Звернемося до досвіду проведення перших таборів-комун в Донбасі. Перші табори-комуні з'явилися в Донецькій губернії влітку 1923 року. На першому губернському з'їзді керівників юних спартаків, що проходив у Бахмуті з 30 червня по 8 липня 1923 року, організація літньої роботи в дитячих комуністичних організаціях займала значне місце. Для делегатів з'їзду був влаштований зразково-показовий табір за містом у посадці з 10 наметів. Щоб відчувти усі принади табірної життя, делегати з'їзду повинні були ночувати у наметах. І, як згадує учасник першого курс-з'їзду, колишній скаут майстер А. Дмитрієвський: «Спочатку у деяких делегатів з'явилось досить кислий настрій, тому що вони хотіли б краще зупинитися у готелі, але після першої ж ночі, незважаючи на дощ, вже ніхто не погодився змінити намет на кімнату готелю» [3, с. 17]. Зрозуміло, що для успішного проведення літніх таборів-комун потрібні були добре підготовлені керівники. Однак, в означений період гостро стояла проблема керівництва дитячими комуністичними організаціями в Донбасі. Керівників не вистачало, часто їх не було зовсім, не було часу на підготовку достатньої кількості нових керівників таборами-комунами юних спартаків. Вихід було знайдено, як пише у своїх спогадах секретар губернського бюро «юних спартаків» О. Гуревич: «До проведення всіх таборів закликали кол. (колишніх – прим. авт.) скавтів, що добре знаються в таборових справах» [10, с. 11]. Губернське бюро «юних спартаків» підготувало брошуру «Літня робота юних спартаків» для керівництва таборами-комунами на місцях.

Першим табором-комуною юних спартаків у Донецькій губернії, так і у всій Україні, був Святогірський табір, організований Бахмутським горкомом комсомолу влітку 1923 року у Велико-Анадольському лісі. Ось як згадує перший табір-комуну його безпосередня учасниця: «В 1923 году мы выехали в лагерь. Лагерь разбили в лесочке, близ Святогорского монастыря, в отдалении от селений. Было у нас шесть палаток. Выгрузили нас из грузовика вместе с палатками и оставили на месяц. Мешки набили соломой,

что достали в деревне. Поставили кухню, вырыли ее в земле. Ворота, а над ними – флаг. Среди нас был один взрослый – товарищ Дмитриевский. Все, все мы делали сами. Дежурство было круглые сутки. Часов у нас не было, у Дмитриевского были, но он нам их не давал, учил ориентироваться по солнцу. Хорошо мы жили! Великолепно жили! Иногда ходили на Донец купаться, но река была от нас километрах в двух-трех, а времени у нас всегда было в обрез. Это был настоящий лагерь! Не то, что сейчас, когда ребята живут в домах, когда взрослые их даже обслуживают» [11, с. 26-27]. Показовим є той факт, що у своїх спогадах авторка ні словом не згадує про наявність будь-якої ідеологічної роботи. Для неї її перебування у таборі виявилось цікавою романтичною пригодою та випробуванням, яке залишило незабутні враження на все життя.

Підводячи підсумки річної роботи у 1923 році губернське бюро «юних спартаків» констатувало, що табори-комуні були проведені в п'яти повітах (з семи) і в ряді кушів Бахмутського округу Донецької губернії [12, л. 2]. Мережа таборів-комун протягом 1924–1925 років швидко поширювалася по всій Донецькій губернії, збільшувалася кількість дітей, охоплених таборами-комунами. Влітку 1924 року в Донецькій губернії було проведено вже близько 30 таборів-комун, які охопили приблизно 9 тис. дітей [13, с. 72-74]. Особливо вдало пройшли табори-комуні у Бахмуті і в Лисичанську. Тільки в одному Артемівському окрузі влітку 1924 року було проведено 3 табори-комуні, які охопили 550 дітей [14, л. 17]. Влітку 1925 року вже в 10 районах Артемівського округу були проведені табори-комуні, з них 2 сільських табори, які охопили 3709 дітей [15, л. 11].

Необхідно відзначити той факт, що модель табору-комуні, яка практикувалася у Донбасі протягом 1923 – 1924 років, була піддана критиці на сторінках центральної піонерської преси. Журнал «Вожатий» за 1924 рік писав: «Табір – комуна, запропонований Донбасом – цілковита відірваність від життя. Табір у них – замкнена в собі, відірвана від справжнього життя «ідеалістична гра», що переносить дитину на 100 років вперед». Треба більше працювати в селі, потрібна серйозна трудова робота, активна участь в справжньому сучасному, а не в «майбутньому житті» [10, с. 11].

На початку 1925 року в Донбасі головна увага була зосереджена на підготовці керівників та на поліпшенні матеріально-технічної бази таборів. В окружних, районних та кушових бюро юних лєнінцїв створювалися табірні комісії, на які було покладено підготовку літніх таборів-комун. На нарадах керівників дитячих комуністичних організацій розбиралися питання табірної роботи, підготовка керівників проходила на короткотермінових курсах. Перед відправленням у табір дітей оглядали лікарі, а також до табору-комуні прикріплювали лікарів та інструкторів з фізкультури [7, с. 49-52].

Фінансування таборів-комун складалося з відрахувань професійних організацій, коштів з товариства «Друг дітей», яке об'єдналося з «Товариством сприяння юним піонерам», асигнувань окружних партійних організацій, коштів зібраних дитячими організаціями від

постановки вистав, концертів, а також допомоги батьків юних піонерів. Наприклад, у Сталінському окрузі був створений окружний дотаційний таборовий фонд, в якому концентрувалися всі кошти, які надходили від профспілок для таборів-комун. Основні ж витрати на проведення табірної кампанії повністю лягали на районне керівництво округу [16, л. 3]. Кошти на проведення таборів-комун не вдавалося зібрати у повному обсязі. У Сталінському кущі на проведення таборів було потрібно 40 тис. рублів, у квітні 1925 року було зібрано лише 9 тис. рублів, передбачалося зібрати ще 15 тис. рублів. У Буденівському кущі потрібно 10 тис. рублів, було зібрано лише 3 тис. рублів. Однак були такі райони, переважно сільські, в яких не було взагалі коштів для організації табору [16, л. 28]. Нестача коштів була основною причиною невисокого відсотка охоплення дітей таборами-комуни. Наприклад, в Артемівському окрузі з 4, 6 тис. юних піонерів влітку 1924 року таборами було охоплено тільки 11, 3 % піонерів [17, л. 26-27]. У Маріупольському окрузі влітку 1925 року з 6 тис. юних піонерів в табір було відправлено лише 2 тис. дітей, тобто 33, 3 %) [18, л. 17]. У Артемівському окрузі влітку 1925 року з 18026 юних піонерів в таборах-комунах відпочивали 3709 дітей, тобто 20,5 % [15, л. 11].

Для збору коштів на проведення таборів-комун в місцевій пресі проводилися агітаційні кампанії. Взагалі місцева періодична преса широко висвітлювала хід кампанії зі збору коштів на організацію таборів [19]. Крім того преса виступала свого роду зворотнім зв'язком між піонерами і владою, між батьками та піонерами, яких було надіслано у табори. Табори-комуни були новим явищем повсякденності 1920-х років, тому перебування дітей у таборах-комунах супроводжувалося тривожним чутками і навіть панікою деяких батьків, які відправили своїх дітей у літні табори. Так, в газеті «Диктатура труда» за 1925 рік зустрічаємо таке повідомлення: «Все время разносились слухи по селу, что уехав в лагерь пионеры голодают и толпами разбегаются» [20, с. 2]. Для того, щоб спростувати тривожні чутки представники партії та комсомолу виїжджали з перевіркою стану таборів у Велико-Анадольській ліс. Тут же в пресі з'явилися спростування важкого становища дітей: «Дети живут в весьма гигиенических условиях, хорошо кормятся, находятся всегда на чистом воздухе, загорели как жуки. Дети отклонили принесенную им провизию» [21]. Але аналіз існуючих документів дозволяє констатувати, що незважаючи на подібні спростування в пресі, більшість таборів були непридатними і непристосованими для нормального життя дітей. Більшість таборів влітку 1925 року закрилися раніше встановленого терміну, відповідно до офіційної версії, головною причиною закриття були несприятливі погодні умови та велика кількість опадів [22, с. 2].

Отже, на початку 1920-х років нове революційне виховання в дитячих комуністичних організаціях Донбасу проходило у літніх таборах-комунах. Ідея та техніка організації таборів-комун юних спартаків була запозичена у скаутській організації. Особливістю регіону було те, що до організації та керівництва першими таборами-комунами закликали

колишніх керівників скаутських організацій, які перенесли свій життєвий досвід у нові дитячі організації юних спартаків. Ідеологічна концепція таборів-комун юних спартаків принципово відрізнялася від літнього табору скаутів. Табір-комуна юних спартаків був задуманий як тривала гра дітей у майбутнє комуністичне суспільство. Такі романтичні уявлення про табір-комуну юних спартаків в Донбасі були характерними протягом 1923–1924-х років, коли вплив скаутських методів роботи в дитячих комуністичних організаціях був досить сильним, а власна концепція дитячого комуністичного руху була ще недостатньо сформована. Влітку-восени 1924 року змінилася концепція дитячого комуністичного руху, її основою стала суспільно-корисна праця на основі виконання заповітів В. І. Леніна. Романтична концепція табору-комуні юних спартаків, яка панувала в Донбасі протягом означеного періоду, була піддана критиці з боку центрального керівництва у Москві. Таким чином, революційна романтична гра як головна методика роботи в дитячих комуністичних організаціях поступилася місцем прагматичним завданням держави – суспільно-корисній праці.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що досвід проведення перших таборів-комун юних спартаків в Донбасі протягом 1923–1925 років був не досить вдалим. Спільними недоліками перших таборів-комун була їх недостатня матеріальна база, слабкість керівного складу таборів, недостатнє залучення лікарів та педагогів у табори, і, як наслідок, стислі строки проведення, невисокий відсоток охоплення дітей таборами-комунами та низький рівень виховної та оздоровчої роботи. Незважаючи на всі недоліки, саме досвід проведення перших таборів-комун в Донбасі протягом 1923–1925 років заклад основи дитячого оздоровчого відпочинку в наступні роки. Необхідно наголосити, що дуже в складних економічних умовах проблема дитячого оздоровлення та відпочинку вперше стала пріоритетним завданням держави. Незважаючи на недоліки проведення перших таборів-комун для більшості дітей їх досвід перебування у літньому таборі став найбільш яскравим і незабутнім враженням на все життя.

Таким чином, перші практичні кроки радянської влади по реалізації проекту по створенню «нової радянської дитини» не були послідовними та уніфікованими, вони корегувалися разом із загальнополітичним курсом країни, мали національні та регіональні особливості, були направлені на максимальне включення дітей у суспільно-політичне життя. Отже, отримані результати дослідження є першим кроком на шляху до подальшого дослідження та осмислення феномену «радянського дитинства».

Література

1. *Сальникова А. А.* Российское детство в XX веке: история, теория и практика исследования / *А. А. Сальникова.* – Казань: КГУ, 2007. – 255 с.; Городок в табакерке. Детство в России от Николая II до Бориса Ельцина (1890–1990). Антология текстов. Взрослые о детях и дети о себе / Под редакцией Виталия

- Безрогова и Катрионы Келли, с участием Александры Пиир и Светланы Сиротининой. – М. – Тверь: Научная книга, 2008.
2. *Охрімчук Р.* Допоки наше минуле з нами: [відродж. піонер. організації] / Р. Охрімчук // Початкова школа. – 2007. – № 5. – С. 7-10; *Гогохія Н. Т.* Дитина в тоталітарному суспільстві: образ «вірного лєнінця» в офіційному дискурсі УРСР у кінці 1920 – 1930-х рр. / Н. Гогохія // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21 (184). – С. 42-49; *Грєчішкіна О. С.* Діти та радянська ідеологія: інтернаціональне виховання в піонерській організації УРСР (1929 – 1930-і рр.) / О. Грєчішкіна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2009. – № 21 (184). – С. 58-67.
 3. *Дмитревский А.* I-й Донецкий губернский курс-с'езд работников дет-движения «Юный Спартак» / А. Дмитриевский // Просвещение Донбасса. – 1923. – № 6-7. – С. 79.
 4. *Тарханов В.* Лагерь-коммуна юных ленинцев / В. Тарханов // Путь просвещения. – 1924. – № 7. – С. 131-136.
 5. *Гуревич О.* Внимание лагерям-коммунам Ю. П. / О. Гуревич // Просвещение Донбасса. – 1925. – № 3. – С. 49-52.
 6. *Веселые человечки: Культурные герои советского детства: Сб. статей. / Сост. и ред. – М. Липовецкий, М. Майофис, И. Кукулин. – М.: Новое литературное обозрение, 2008.*
 7. *Рыбаков А.* Кортик. Бронзовая птица / А. Рыбаков – М.: Стройиздат, 1983.
 8. *Гуревич О.* Нотатки про минуле / О. Гуревич // Дитячий Рух. – № 5. – С. 11.
 9. *Полина Семенова Кончинина: Страницы биографии. Архив краеведа. – Артемовск: Б. и., 2003. – С. 26-27.*
 10. *ДАДО.* – Ф. Р – 2525. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 2.
 11. *Гуревич О.* Итоги лагерей-коммун Ю. П. Донбасса / О. Гуревич // Просвещение Донбасса. – 1924. – № 7. – С. 72-74.
 12. *ДАДО.* – Ф. Р – 8. – Оп. 1. – Спр. 80. – Арк. 17.
 13. *ДАДО.* – Ф. Р – 1904. – Спр. 110. – Арк. 11.
 14. *ДАДО.* – Ф. Р – 10. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 3-28.
 15. *ДАДО.* – Ф. Р – 8. – Оп. 1. – Спр. 57. – Арк. 26-27.
 16. *ДАДО.* – Ф. Р – 11. – Оп. 1. – Спр. 71. – Арк. 17.
 17. *Медработники – ЮП // Диктатура труда. – 1925. – 22 мая. – С. 2; Парикмахеры – ЮП // Диктатура труда. – 1925. – 2 июня. – С. 2; Оздоровить пионеров. Лагерь-сбор ЮП не провалить // Диктатура труда. – 1925. – 24 мая. – С. 2; Рабочие отчисляют на лагеря пионеров // Диктатура труда. – 1925. – 27 мая. – С. 2; Берегите здоровье пионеров // Диктатура труда. – 1925. – 24 июня. – С. 2; Детей на широкий простор. К предстоящей отправке ЮП в лагеря // Диктатура труда. – 1925. – 17 июня. – С. 1; Когда будут отправлены на отдых авдеевские пионеры? // Диктатура труда. – 1925. – 24 мая. – С. 2.*
 18. *Что увидели родители в лагерях ЮП // Диктатура труда. – 1925. – 9 июля. – С. 2.*
 19. *Нелепые слухи о лагерях ЮП // Диктатура труда. – 1925. – 28 июля. – С. 2; Как живут пионеры в лагерях // Диктатура труда. – 1925. – 1 июля. – С. 2.*
 20. *Возвращение пионеров с лагерей // Диктатура труда. – 1925. – 19 июля. – С. 2.*